

Duits als autochtone taal in België: een schets met aandacht voor onderzoeksdesiderata

door

Jeroen DARQUENNES

Abstract

Preceded by a general outline of relevant geographical, historical, language political and linguistic issues this article addresses the way in which the German-speaking minorities of Belgium have been treated in scientific linguistic literature over the last 50 years. It lists a number of contact linguistic research desiderata and pleads for a collaborative multidisciplinary and multidimensional approach towards the scientific study of German-speaking Belgium.

1. INLEIDING

In het licht van de 'verengelsing' van de samenleving zou men haast vergeten dat het Duits binnen de Europese Unie met naar schatting zowat 96 miljoen moedertaalsprekers de grootste taal is. Bovendien is het Duits onder de autochtone Europese talen ook de geografisch meest verspreide taal. Volksverhuizingen, een economisch succesverhaal (de Hanze), geopolitieke aspiraties en de daarmee verbonden grenscorrecties hebben ervoor gezorgd dat het Duits in meer dan de helft van de 25 lidstaten van de EU als autochtone taal een plaats heeft in de samenleving.¹ De maatschappelijke positie en de pluricentrische kenmerken van het Duits in al die landen worden in tal van wetenschappelijke publicaties belicht. Werpt men een blik op die publicaties, dan valt het op hoe vroegere inspanningen tot een concentratie van onderzoeksresultaten in een gewaardeerde reeks als *Deutsche Sprache in Europa und Übersee* (uitgegeven door Leopold Auburger, Heinz Kloss en Heinz Rupp bij Steiner in Wiesbaden) vandaag vervangen zijn door een meer heterogene aanpak die deels veroorzaakt wordt door een

¹ Vgl. Darquennes/Nelde (ter perse) voor enkele beschouwingen over het Duits als (Europese) *lingua franca*.

groeïende en geografisch gespreide onderzoeksgemeenschap, de inter- of multidisciplinaire aanpak van het studieobject, een uitgebreider publicatienetwerk en de opkomst van moderne publicatiemiddelen zoals het internet. Een logisch gevolg van de heersende heterogeniteit is dat het steeds moeilijker wordt om zich op een vlugge maar toch degelijke manier binnen een bepaald onderzoeksveld te oriënteren en na te gaan of er van continuïteit dan wel van discontinuïteit of van stagnatie eerder dan van vooruitgang sprake is. Vandaar dat het opmaken van een balans of een inventarisatie – in de vorm van een bibliografie of een inhoudelijk overzicht – uiterst zinvol is om bepaalde hiaten aan het licht te brengen en impulsen te geven voor toekomstig onderzoek. Hiertoe wordt in dit artikel een poging ondernomen door de aandacht te laten uitgaan naar de Duitstalige gebieden in België. Er zal onderzocht worden welke rol die gebieden tot nu toe in het taalwetenschappelijk onderzoek gespeeld hebben en welke desiderata men daar voor toekomstig gecoördineerd onderzoek kan uit afleiden. Vooral de problematiek aangekaart wordt, lijkt het echter aangewezen de Belgische gebieden waar Duits als autochtone taal voorkomt vanuit geografisch-historische, taalpolitieke en taalvariationistische hoek te schetsen.

2. DE DUITSTALIGE GEBIEDEN

2.1. *Geografisch-historische classificatie*

Om de Duitstalige gebieden te beschrijven beroepen contactlinguïsten zich doorgaans op de terminologie die in Duitse volkskundige publicaties sedert de aanhechting van het Pruisisch gedeelte Eupen-Malmedy-St. Vith in 1920 door België gehanteerd werd en die een onderscheid maakt tussen *Altbelgien* (Oud-België) enerzijds en *Neubelgien* (Nieuw-België) anderzijds. Zoals reeds uit een opmerking van Peter Nelde (1979a, 12) af te leiden is, zijn de termen *Altbelgien* en *Neubelgien* niet als gangbare politieke of zelfs in het bewustzijn van de inwoners van de betrokken gebieden aanwezige begrippen op te vatten. Ze hebben voornamelijk een waarde als classificatiemiddelen die het toelaten de Duitstalige gebieden in functie van hun geografische, historische, (taal)politieke en taalkundige heterogeniteit adequaat te beschrijven.

Met de Oud-Belgische gebieden worden de Duitstalige gebieden bedoeld die na de in 1839 op basis van het Verdrag der XXIV Artikelen doorgevoerde grenscorrecties deel zouden blijven uitmaken

van de in 1830 gecreëerde onafhankelijke Belgische staat. Het gaat om de volgende drie gebieden:

Altbelgien-Nord: Dit gebied bestaat vandaag uit de fusiegemeenten Welkenrat/Welkenraedt, Bleiberg/Plombières en Balen/Baelen², grenst in het noorden aan Nederland (provincie Limburg), in het noordwesten aan de Vlaamse Voerstreek, in het westen aan Wallonië en in het oosten aan het gebied rond Eupen.

Altbelgien-Mitte: Dit gebied situeert zich ten zuiden van St. Vith en grenst in het oosten aan het Groothertogdom Luxemburg. Het omvat de gemeente Boholz en enkele gehuchten (Watermal/Wathermal, Urt/Ourthe, Deiffeld/Deiffelt) die allemaal deel uitmaken van de fusiegemeente Gouvy.

Altbelgien-Süd: Gelegen in de meest zuidelijke hoek van België aan de grens met Frankrijk en Luxemburg omvat dit gebied vijf fusiegemeenten. Van noord naar zuid gaat het om Martelingen/Martelange, Attert, Metzigt/Messancy, Ibingen/Aubange en Arel/Arlon (de hoofdstad van de Belgische provincie Luxemburg).

Naast de Oud-Belgische gebieden zijn er eveneens drie zogenaamd Nieuw-Belgische gebieden. Deze werden na de Eerste Wereldoorlog ingevolge het Verdrag van Versailles (1919)³ aan de onafhankelijke Belgische staat toegevoegd. Net als geheel *Altbelgien-Mitte* en het grootste deel van *Altbelgien-Nord* werden de Nieuw-Belgische gebieden tijdens de Tweede Wereldoorlog door Duitsland opnieuw ingelijfd om nadien weer aan België afgestaan te worden. Nieuw-België bestaat uit:

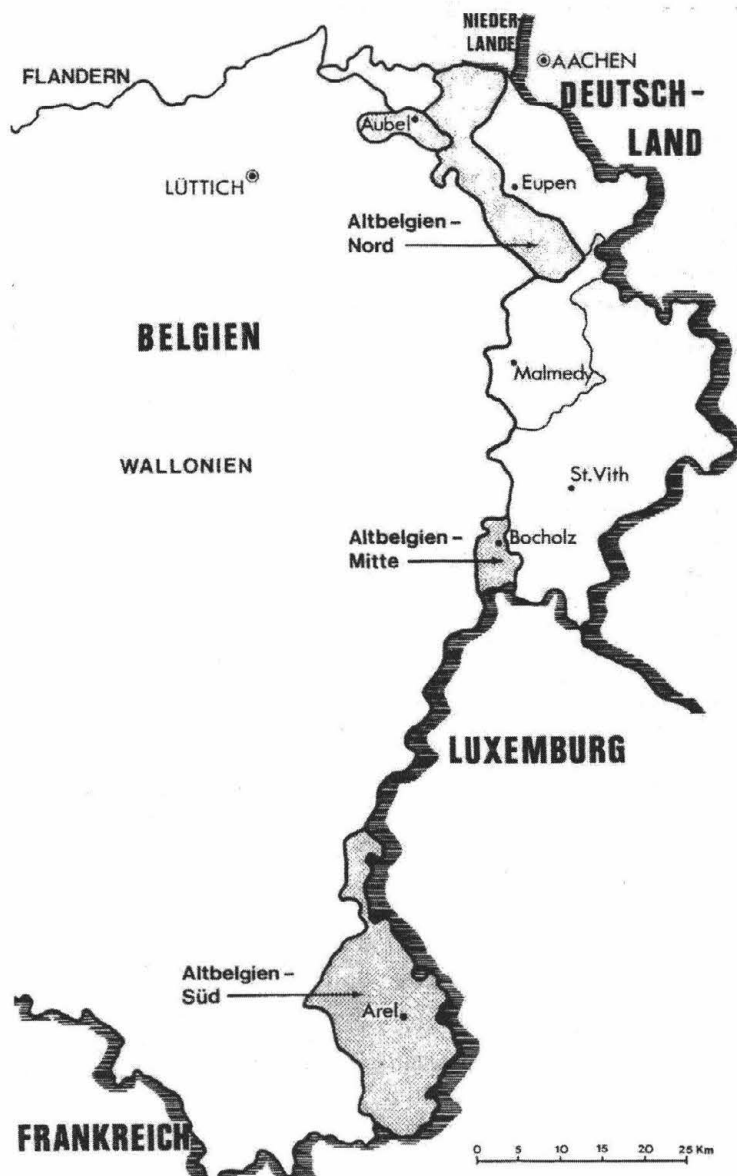
Neubelgien-Eupen: Dit gebied omvat de fusiegemeenten Eupen, Kelmis, Lontzen en Raeren en grenst in het oosten aan Duitsland en in het westen aan *Altbelgien-Nord*.

Neubelgien-Malmedy: Dit gebied dat uit de fusiegemeenten Malmédy (Duits: Malmedy) en Waimés (Duits: Weismes) bestaat, ligt ten noordwesten van St. Vith en omvat de kam van de Hoge Venen die *Neubelgien-Eupen* en *Neubelgien-St. Vith* van elkaar scheidt. Het is een Waals gebied met een Duitstalige minderheid.

Neubelgien-St. Vith: Dit gebied omvat de fusiegemeenten Amel, Büllingen, Bütgenbach en St. Vith. Het grenst in het oosten aan Duitsland, in het zuiden aan Luxemburg, in het westen aan Wallonië en in het noordwesten aan *Neubelgien-Malmedy*.

² Ofschoon vandaag bijna uitsluitend de Frantallige benaming voor de Oud-Belgische gemeenten gebruikt wordt, wordt hier geopteerd voor het combineren van de oorspronkelijk Duitse met de huidige Franse benaming.

³ Het verdrag trad in 1920 in werking maar het zou tot 1922 duren vooraleer de grens tussen België en Duitsland definitief vastgelegd werd.

De Duitstalige gebieden in België (Nelde 1979a, 8)

De korte schets van de Duitstalige gebieden in België maakt duidelijk dat ze vanuit historisch en geografisch perspectief door heterogeniteit gekenmerkt worden. Die heterogeniteit wordt nog versterkt wanneer men zich op de (taal)politieke ontwikkelingen en de taalkundige classificatie van de in de gebieden gesproken variëteiten van het Duits richt.

2.2. (Taal)politieke ontwikkelingen in Duitstalig België

2.2.1. Oud-België

De onafhankelijke, unitaire Belgische staat waarvan de Oud-Belgische gebieden vanaf 1830 deel gingen uitmaken werd gekenmerkt door een liberaal taalregime. Met de verordening van 16 november 1830 verkondigde de provisorische regering vrijheid van taalgebruik. Artikel 23 van de grondwet van 7 februari 1831 verleende het taalgebruik een facultatief karakter. Belangrijk voor het prestige van het Duits was dat de officiële Franse wetteksten in het Belgisch Staatsblad naast een Nederlandse ook een Duitse vertaling kregen. Die vertaalpraktijk werd echter in 1840 opgegeven. De vertaling in het Nederlands werd tijdelijk stopgezet als gevolg van spellingsperikelen. De stopzetting van de Duitse vertalingen was vooral te wijten aan de in 1839 doorgevoerde grenscorrecties die het aantal Duitstaligen in België drastisch reduceerde. Waren er rond 1830 naar schatting 250.000 Duitstaligen in België, dan werd dat aantal met het afstaan van het grootste deel van Duitstalig Luxemburg aan de Nederlandse kroon herleid tot ca. 50.000, een aantal dat niet voldoende groot geacht werd om een vertaling van de wetteksten in het Duits verder te rechtvaardigen. Weliswaar betekende die beslissing niet het einde van bepaalde wettelijke garanties voor het gebruik van het Duits. Zo hielden de patentwet van 24 mei 1854 en de kieswet van 12 september 1895 bepaalde rechten betreffende het gebruik van het Duits in. Alleen contrasteerden die wettelijke garanties met de dagelijkse realiteit waarin het Frans ook in de Duitstalige gebieden meer en meer op het voorplan trad. Vooral in officiële taalgebruiksdomeinen (zoals de gemeentelijke administratie) en in bepaalde semi-officiële taalgebruiksdomeinen (zoals de werkvloer) nam het gebruik van het Frans toe. De oorzaak daarvan was niet enkel dat België op het centrale niveau door een transetnische francofone elite bestuurd werd. Minstens even belangrijk was het feit dat de Belgische staat stelselmatig Walen (en deels ook Vlamingen) naar de Duitstalige gebieden stuurde om sleutelposten in de gemeentelijke administratie, de politie, het gerecht, het schoolwezen etc. in te nemen.

Het stijgende gebruik van het Frans in het publieke leven binnen de

Oud-Belgische gebieden zorgde voor een toename van het prestige van het Frans, dat meer en meer beschouwd werd als een middel om sociale mobiliteit te garanderen. Langzaamaan bracht dit een Duits-Franse taalverschuiving op gang die in meer verstedelijkte of geïndustrialiseerde gebieden (zoals Welkenrat/Welkenraedt in *Altbelgien-Nord* en Arel/Arlon, Ibingen/Aubange en Athem/Athus in *Altbelgien-Süd*) zelfs inhield dat ook private taalgebruiksdomeinen aan verfransing onderhevig waren. Dat leidde tegen het einde van de negentiende eeuw tot enkele initiatieven die gericht waren op het behoud van het Duits.

In 1893 richtte de historicus Gottfried Kurth, professor aan de universiteit van Luik, samen met enkele geestesverwanten in Aarlen de *Deutscher Verein zur Hebung und Pflege der Muttersprache im deutschredenden Belgien* op. Kort na de eeuwwisseling pleitte de vereniging, samen met de in 1905 door Heinrich Bischoff in Luik opgerichte *Deutscher Verein für die Provinz Lüttich*, voor het recht op het gebruik van het Duits in de administratie, de rechtspraak, de wetgeving en het onderwijs. Een grootschalige, maatschappelijk gedragen beweging ter bevordering van het Duits buiten de private sfeer kwam echter niet op gang. Dat had enerzijds te maken met het academische karakter van de verenigingen en werd anderzijds veroorzaakt door het groeiende anti-Duitse klimaat in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog.

De Pruisische inval in 1914 leidde in de Oud-Belgische gebieden tot een belgicistische reflex die zich voornamelijk in het taalgebruik weerspiegelde. Zo werd het verschil benadrukt tussen het eigen Duitse dialect en het Hoogduits en greep men meer nog dan vroeger naar het Frans. Het gebruik van het Frans werd een teken van patriottische eensgezindheid (Verdoordt 1968, 9). Plaatsnamen werden verfranst (Bleiberg werd Plombières, bijvoorbeeld) en ook in het onderwijs nam de invloed van het Frans toe. Typisch voor de tijdsgeest was ook dat men zich in de Oud-Belgische gebieden niet met de inwoners van de in 1919 aan België toegevoegde Nieuw-Belgische gebieden wenste te identificeren. Eerder wilde men zich van hen distantiëren en de band met het *Deutschtum* niet al te zeer benadrukken.

In en na de Tweede Wereldoorlog zou die houding nog versterkt worden. Als verklaring voor de resultaten van de talentellingen die na de Tweede Wereldoorlog de indruk doen ontstaan dat het Duits in sommige delen van de Oud-Belgische gebieden bijna volledig verdwenen is (vgl. o.m. Nelde 1979a, 70), voeren Marie-Paule Quix (1981, 231) en Peter Nelde (1982, 87) het begrip 'collectieve neurose' in. Dit houdt in dat de Oud-Belgische bevolking eerder dan zich openlijk als Duits(talig) te identificeren de affiliatie met het *Deutschtum* interioriseert en tot het private taalgebruiksdomein beperkt. Publiekelijk grijpt men

naar het Frans, maar dan niet omdat men zich plotseling als Waal wil identificeren, maar uit een drang naar zelfbehoud en zelfbescherming in een Duits-vijandige omgeving.

Het heersende schaamtegevoel ten opzichte van de eigen taal verklaart voor een groot deel waarom pleidooien voor de rechten van de Duitstalige bevolking (zoals die van Heinrich Bischoff in de in 1931 opgerichte *Bund der Deutsch-Belgier*) in de Oud-Belgische gebieden nauwelijks succes hadden en men zo goed als geen moeite gedaan heeft om munt te slaan uit de taalwetgeving die in de jaren '20, '30 en '60 ten gevolge van de groeiende Vlaams-Waalse spanningen alsmaar concreter gestalte kreeg. Na de vastlegging van de taalgrens werden de Oud-Belgische gebieden bij het officiële Franse taalgebied gevoegd en werden enkel in een gedeelte van *Altbelgien-Nord* faciliteiten voorzien voor Nederlandstaligen en Duitstaligen. De faciliteitentalen werden door de wetgever echter niet expliciet vermeld – een beslissing die wellicht ingegeven werd door de polemiek die bestond over de classificatie van de lokale dialecten in *Altbelgien-Nord* als behorende tot het Nederlands of het Duits. De onbesliste houding van de wetgever en de complexiteit van de procedure voor het in werking stellen van taalfaciliteiten worden als voornaamste oorzaak beschouwd waarom de bevolking in *Altbelgien-Nord* de faciliteiten nooit opgeëist heeft.

Het niet gebruik maken of het afwezig zijn van faciliteiten heeft in de Oud-Belgische gebieden de Duits-Franse taalverschuiving die aan het eind van de negentiende eeuw op kruissnelheid was gekomen, in de laatste jaren verder in de hand gewerkt (vgl. 2.3.). Geheel anders is de situatie in Nieuw-België, dat in de voorbije eeuw nochtans ook niet gespaard bleef van taalpolitiek gestuurde verfransingstendensen.

2.2.2. Nieuw-België

Toen de Nieuw-Belgische gebieden in 1919 aan België werden toegevoegd, werden ze onder het directe bevel van generaal-gouverneur Baltia (1920-1925) geplaatst. Het was de taak van Baltia om de voormalige Pruisische gebieden in een overgangsregime aan de Belgische wetgeving en de Belgische administratieve en juridische structuren aan te passen. Een belangrijke stap daartoe was het invoeren van het Frans, dat voortaan naast het Duits als officiële taal zou fungeren. Voor de Franstalige bevolking van Malmedy (het Waalse deel van Pruisen) betekende die maatregel een normalisering van de toestand. Voor de Duitstalige bevolking van Malmedy en de bevolking van de Nieuw-Belgische gebieden rond Eupen en St. Vith betekende die maatregel, die voelbaar was in de administratie, het gerecht en vooral in de scholen,

een hele aanpassing. Toch kwam er tegen de assimilatiepolitiek van het overgangsregime geen groot verzet op gang, ook niet toen die politiek na het overgangsregime grotendeels werd verdergezet. Enkel schroefde men in vele gemeenten het onderwijs van het Frans in die mate terug dat het niet al in het eerste jaar van het lager onderwijs (zoals gebruikelijk onder het regime van Baltia), maar pas in het vijfde jaar van het lager onderwijs werd ingevoerd. Daarmee beperkte men zich tot de minimale wettelijke voorschriften.

Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd Nieuw-België weer uit het Belgische staatsverband gerukt, door Duitsland geannexeerd en aan de Duitse wetten onderworpen. Toen de gebieden na de oorlog opnieuw Belgisch werden, kwam er naast een doortastende repressiepolitiek een 're-assimileringsproces' op gang dat alweer voornamelijk via het onderwijs gestalte kreeg. Meer nog dan na de Grote Oorlog werd het lerarenkorps 'gezuiverd' en werd het aandeel van het Frans in de secundaire school opgetrokken (vgl. Kern 1997, 1131). Dit re-assimileringsproces werd echter doorkruist door de taalwetgeving van de jaren '60 die het gelaat van de Belgische staat aanzienlijk zou veranderen. Het invoeren van het territorialiteitsprincipe zorgde ervoor dat er naast een officieel Nederlandstalig, een officieel Franstalig en een officieel tweetalig (Nederlands-Frans) gebied ook een officieel Duitstalig gebied ontstond. Dat gebied omvat *Neubelgien-Eupen* en *Neubelgien-St. Vith*, die zich in de loop van de Belgische staatshervormingsprocessen tot de Duitstalige Gemeenschap van België zouden ontwikkelen, een verregaande autonomie op het vlak van persoonsgebonden materies zouden verwerven en faciliteiten zouden verlenen aan Franstalige inwoners. In *Neubelgien-Malmedy* dat officieel deel ging uitmaken van de Franse Gemeenschap werden dan weer faciliteiten voor Duitstalige inwoners ingevoerd.

Het hele taalwetgevings- en staatshervormingsproces dat in de jaren '60 werd ingezet heeft ervoor gezorgd dat de verfransingspolitiek in de Nieuw-Belgische gebieden (en dan vooral in de streek rond Eupen en St. Vith) een halt werd toegeroepen en men zich kon toelagen op het ontwikkelen van een eigen identiteit die gekenmerkt wordt door een sterke loyaliteit ten aanzien van de Belgische staat en het zoeken naar een evenwicht tussen de Duitse en de Franse culturele invloedssfeer. Door de opname van de Duitstalige Gemeenschap in het Waals Gewest (dat bevoegd is voor economische materies) blijft het Frans een rol opeisen in het administratieve functioneren en bijgevolg ook in delen van het dagelijkse leven in de Duitstalige Gemeenschap. Maar overheersen doet het Frans zeker niet. Daarvoor is de vitaliteit van het Duits, dat voornamelijk in de vorm van de lokale variëteit floreert, te sterk.

2.3. Taalvariëteiten en aantal sprekers

Zoals reeds werd aangehaald (vgl. 2.2.1.) is de classificatie van de lokale variëteiten in *Altbelgien-Nord* en ook in het westelijke deel van *Neubelgien-Eupen* voorwerp geweest van een vaak bitse filologenstrijd. Het zou te ver leiden uitvoerig op die strijd in te gaan, die Henri Draye (1942) op een heldere manier besproken heeft. Het volstaat hier aan te duiden dat voor de Duitstalige gebieden in België – met uitzondering van wat taalkundige achterhoedegevechten – uitgegaan wordt van de in onderstaande tabel voorgestelde classificatie die steunt op Nelde (1979a en b) en Kern (1997).

Bij de tabel valt op te merken dat men zich in de Duitstalige Gemeenschap (*Neubelgien-Eupen* en *Neubelgien-St. Vith*) in het dagelijkse leven graag van de lokale variëteiten bedient en men naast kennis van het Standaardduits doorgaans een goede kennis van het Frans heeft. In de Oud-Belgische gebieden is de situatie anders. Daar eist het Frans een overheersende rol op in de dagelijkse communicatie en staat het Duits, dat bijna uitsluitend in de vorm van de lokale variëteiten aanwezig is, onder druk. De lokale variëteiten worden voornamelijk door de oudere bevolking nog goed beheerst en gebruikt terwijl de jongere generatie het laat afweten. Nu is het weliswaar zo dat reeds meermaals werd aangetoond dat de Duits-Franse taalverschuiving niet lineair maar eerder als een golfbeweging verloopt en er bijgevolg niet onmiddellijk van taalsterfte sprake hoeft te zijn (vgl. Nelde 1982, Nelde/Weber 2002). Alleen overheerst de indruk dat die golfbeweging over de laatste decennia genomen een neerwaartse trend vertoont, ofschoon het moeilijk blijft dat op basis van exacte cijfers hard te maken.

Taalvariëteiten in Oud- en Nieuw-België

gebied	lokale variëteit (dialect)	standaard- variëteit
<i>Altbelgien-Nord</i>	Nederfrankisch-Limburgs	Frans
<i>Neubelgien-Eupen</i>	Nederfrankisch-Oost-Limburgs (westen); Ripuarisch (oosten)	Duits / Frans
<i>Neubelgien-Malmedy</i>	Waalse dialecten	Frans / Duits
<i>Neubelgien-St. Vith</i>	Ripuarisch (noorden), Moezelfrankisch (rest)	Duits
<i>Altbelgien-Mitte</i>	Moezelfrankisch	Frans
<i>Altbelgien-Süd</i>	Moezelfrankisch	Frans

Om toch min of meer tot een benadering van het aantal Duitstaligen in de Duitstalige gebieden te komen, kan men zich voor wat de

Duitstalige Gemeenschap (*Neubelgien-Eupen* en *Neubelgien-St. Vith*) betreft, op officiële cijfers beroepen. Het bevolkingscijfer schommelt rond ca. 72.000 inwoners en het aantal Franstaligen wordt op ca. 5% geschat. Dat betekent dat het aantal Duitstaligen ca. 68.000 zou bedragen. Daarvan heeft echter niet iedereen de Belgische nationaliteit aangezien er bijvoorbeeld heel wat personen uit Duitsland om fiscale redenen in België wonen. Stangherlin/Jacquemain (2005, 52) schetsen een beeld van de inwoners van de Duitstalige Gemeenschap die niet over de Belgische nationaliteit beschikken.

Nog minder duidelijkheid bestaat rond de cijfers in de rest van het Duitstalige gebied. Op basis van contactlinguïstisch onderzoek werd het aantal personen met kennis van de lokale variëteiten van het Duits voor *Altbelgien-Süd* recent tussen 16.000 en 20.000 geschat, waarvan zowat 8.000 tot 11.500 personen het Duits als moedertaal zouden hebben meegekregen (Darquennes 2005). Voor *Altbelgien-Nord* en *Altbelgien-Mitte* kan men zich op het uitvoerig empirisch onderzoek van Nelde (1979a) baseren. Die brengt het aandeel van de Duitstaligen in *Altbelgien-Nord* op 70% van de bevolking (naar huidige maatstaven ca. 15.000 personen) en in *Altbelgien-Mitte* op 77,5% van de bevolking (ca. 600 personen). Voor *Neubelgien-Malmedy* wordt uitgegaan van een aandeel van de Duitstalige bevolking van 20% (ca. 3.500 personen). Maar wellicht moeten die schattingen m.b.t. *Altbelgien-Nord*, *Altbelgien-Mitte* en *Neubelgien-Malmedy* verminderd worden, aangezien ze gebaseerd zijn op onderzoek dat een kwarteeuw oud is en aangenomen kan worden dat de taalverschuiving voor het Duits verder negatief geëvolueerd is. Dat zou een boeiend thema zijn voor toekomstig contactlinguïstisch onderzoek, waarmee een thema aangesneden is dat in de volgende paragrafen uitvoeriger behandeld wordt.

3. TAALWETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

Vooraleer op desiderata ingegaan kan worden is het noodzakelijk een balans op te maken van wat er rond de Duitstalige gebieden in België op taalwetenschappelijk vlak reeds ondernomen is. Daarbij is het niet de bedoeling om op een exhaustieve chronologische manier alle taalwetenschappelijke publicaties op te sommen. Eerder wordt op basis van uitvoerige lectuur getracht een paar inhoudelijke tendensen in kaart te brengen die het onderzoek vanaf het ontstaan van de Belgische staat tot nu hebben gekenmerkt. Centraal staat daarbij de periode waarin het taalwetenschappelijk onderzoek terzake vaste vorm kreeg, namelijk de periode van het einde van de jaren '60 tot het einde

van de jaren '80. Er wordt ingegaan op zwaartepunten uit dat onderzoek, de manier waarop met onderzoek dat voorafging aan die periode werd omgegaan en de wijze waarop het tot stand gekomen onderzoek een weg vond in de jaren '90 en de beginjaren van het nieuwe millennium. Op basis van die schets worden dan desiderata voor toekomstig onderzoek geformuleerd.

3.1. Een balans

De beslissende voorzet voor systematisch onderzoek naar de Duitstalige gebieden in België werd gegeven door Albert Verdoodt in zijn door de Oostenrijkse jurist Theodor Veiter in het Duits vertaalde boek *Zweispfachige Nachbarn* (1968). Verdoodt bespreekt het taalgebruik in de Oud- en Nieuw-Belgische gebieden met aandacht voor geografische, economische, politieke, juridische en socioculturele aspecten. Verdoodt slaagt erin om op basis van eigen kwalitatief onderzoek verzamelde synchrone gegevens te combineren met inzichten uit een deel van de laat negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse literatuur – literatuur die, zoals aangetoond in Schiffers (1969), voor een klein deel dialectologische en naamkundige thema's bespeelt, voor een deel ook taalwetgevende aspecten behandelt, maar voor het merendeel onder de brede noemer van de naar huidige maatstaven multidisciplinair opererende volkskunde samen te vatten is. Aangezien het boek van Verdoodt op een moment verscheen dat de sociolinguïstiek en de contactlinguïstiek zich in Noord-Amerika aan het ontwikkelen waren en de sprong naar het oude continent nog niet volledig gemaakt hadden, is het wel enigszins jammer dat het boek weliswaar qua opzet sterk aanleunt bij wat vandaag in de socio- en contactlinguïstiek gangbaar is, maar het net niet gehaald heeft om de binnen die disciplines gehanteerde begrippen en methodologie op de Oud- en Nieuw-Belgische gebieden toe te passen. Die kwaliteitssprong wordt echter in de loop van de jaren '70 gemaakt door Peter Nelde en het *Onderzoekscentrum voor Meertaligheid* (OVM), dat de door Uriel Weinreich en Einar Haugen geïnitieerde theoretische en empirische aanpak van individuele en maatschappelijke taalcontactfenomenen onder de noemer contactlinguïstiek voorgoed op de kaart heeft gezet.

Begin jaren '70 trekt Nelde een gecoördineerde onderzoeksbeving rond de Duitstalige gebieden in België op gang. Een viertal initiatieven van Nelde hebben het onderzoek ruim twee decennia lang bepaald. Een eerste initiatief (Nelde 1974) richt zich op de lexicale, semantisch-stilistische en morfo-syntactische bijzonderheden van het geschreven Duits in de Oud- en Nieuw-Belgische gebieden en vormt

een tegengewicht voor het onderzoek dat Doris Magenau (1964) had uitgevoerd naar het geschreven Duits in Luxemburg en Duitstalig België. De draad van dit onderzoek wordt binnen het in 1977 opgerichte OVM overgenomen door Rudolf Kern, die zich richt op interferenties van het Frans in het schriftelijke taalgebruik van Duitstalige Belgen (vgl. enkele opstellen in de verzamelbundel van Kern, *Beiträge zur Stellung der deutschen Sprache in Belgien*, 1999). In de laatste jaren is het onderzoek naar het geschreven Duits hoofdzakelijk gereduceerd tot de Nieuw-Belgische gebieden. Het vindt een plaats in licentiaatsverhandelingen (bijv. Hladky 1999), in het werk van Claudia Riehl (o.m. 2001) en Marianne Wilken (2005) rond taalgebruik in een schoolomgeving, en in beschouwingen over het gebruik van Duitstalige terminologie in het Belgisch rechtsapparaat (vgl. Bertl 2004, Hinderdael/Roelandts 1993, Peeters 1997 en bijdragen in Stangherlin 2005).

Een tweede initiatief in de tweede helft van de jaren '70 zorgt ervoor dat het taalgebruik in de Oud-Belgische gebieden op basis van uitvoerig empirisch onderzoek volledig in kaart gebracht wordt. Het boek *Volkssprache und Kultursprache* (Nelde 1979a), dat de resultaten van het onderzoek weergeeft, blijft tot vandaag het enige werk waarin de drie Oud-Belgische gebieden op een overzichtelijke manier aan de hand van origineel synchroon materiaal naast elkaar behandeld worden. De empirische gegevens en de contactlinguïstische inzichten die eruit voortvloeiden (de reeds vermelde non-lineaire afloop van taalverschuivingsprocessen en het fenomeen van de 'collectieve neurose') blijven een inspiratiebron voor het – jammer genoeg vrij schaarse – hedendaagse onderzoek naar de Oud-Belgische gebieden (vgl. Vandermeeren 1993, Darquennes 2005).

De resultaten uit *Volkssprache und Kultursprache* worden voor een deel verwerkt in *DaMiB, Deutsch als Muttersprache in Belgien* (Nelde 1979b). *DaMiB*, dat in de reeds vermelde reeks *Die deutsche Sprache in Europa und Übersee* verscheen, is het eindproduct van een derde initiatief van Nelde, namelijk het in kaart brengen van alle gebieden in België met Duits als autochtone taal. Systematischer dan Verdoodts *Zweisprachige Nachbarn* geeft *DaMiB* in de vorm van een reeks thematische artikelen een overzicht van (taal)historische, (taal)politieke, (taal)wetgevende, socio- en contactlinguïstische, dialectologische, prosodische, naamkundige, socioculturele en literaire aspecten van het Duits als moedertaal in België. De auteurs van de bijdragen en de overige medewerkers van het OVM slagen erin om de resultaten van het onderzoek via tal van internationale publicaties te verspreiden. Voorts ontstaan er ook nog een paar op het concept van *DaMiB* gebaseerde boeken (Jenniges et al. 1988, Kern et al. 1989), heel wat licentiaatsverhande-

lingen (vgl. Darquennes 2005, 67 voor een overzicht) en ook een paar doctoraatsverhandelingen die zich in hoofdzaak op contactlinguïstische aspecten in Duitstalig België richten. Naast Vandermeeren (1993) en Darquennes (2005), die reeds vernoemd werden, moet hier ook nog de verhandeling van José Cajot (1989) rond de dialecten in de Belgisch-Nederlands-Duits-Luxemburgse Euregio vermeld worden. Het werk van Cajot ligt immers niet enkel in de lijn van de dialectologische beschrijving die hij samen met Hartmut Beckers in *DaMiB* had opgesteld, maar sluit ook aan bij een vierde initiatief van Nelde (1987), namelijk het opstellen van een *Wortatlas der deutschen Umgangssprachen in Belgien*. Met die atlas (die in de atlasreeks van Jürgen Eichhoff bij Francke in Bern verschenen is) knoopt Nelde aan bij de dialectologische traditie die reeds in de tweede helft van de negentiende eeuw op gang gekomen was en zich in de eerste helft van de twintigste eeuw zou ontplooiën (vgl. Schifflers 1969 voor een overzicht). De onlangs verschenen *Diksjonäär van et Jömelejer plat* (uitgegeven door Aldenhoff et al., 2003) kan ook als een uitloper van deze traditie gezien worden.

Na de publicatie van de *Wortatlas* worden er vanuit het OVM geen grotere projecten rond Duitstalig België meer gestart. Overigens bestaat de algemene tendens in de taalwetenschappelijke literatuur rond Duitstalig België vanaf de tweede helft van de jaren '80 er voornamelijk in om voorhanden zijnde gegevens op een niet centraal gecoördineerde wijze op basis van literatuurstudie of kwalitatieve observaties te vervolledigen. Pogingen om inzichten uit de veelvuldige taalwetenschappelijke publicaties (artikels, boeken, licentiaats- en doctoraatsverhandelingen) die in de loop van de jaren '80 en '90 verschenen op een synthetiserende manier samen te brengen zijn er niet geweest. Ook niet vanuit de historische, de politieke of de rechtswetenschappen, die zich vanaf de tweede helft van de jaren '80 nochtans versterkt op de Duitstalige gebieden in België gericht hebben en daarbij aandacht getoond hebben voor geschiedkundige aspecten en taalwetgeving in een gefederaliseerde staat (Rosensträter 1985, Matthiak 1993, Treude 1996 en Berge/Grasse 2003), taalactivisme (Triffaux 2002 en Lejeune 2003) en rechtstaal (Bergmans 1986 en Stangherlin 2005). Het verwondert dan ook niet dat de studie van de Duitstalige gebieden in België op dit ogenblik door een versnippering van (onderzoeks)gegevens gekenmerkt wordt.

3.2. *Desiderata*

Een van de voornaamste opgaven van onderzoek naar de Duitstalige gebieden in België bestaat erin om precies de heersende versnippering

van (onderzoeks)gegevens tegen te gaan. De multidisciplinaire en multidimensionele aanpak die een dergelijke taak vereist, kan vermoedelijk het best gecoördineerd worden vanuit de contactlinguïstiek aangezien deze wetenschapsdiscipline meer dan bijvoorbeeld de historische, politieke en rechtswetenschappen ervaring heeft met het samenbrengen van (taal)historische, (taal)politieke, (taal)wetgevende, linguïstische, dialectologische, prosodische, naamkundige, socioculturele en literaire benaderingen van eenzelfde onderzoeksobject. Een goede aanzet tot het bundelen van (onderzoeks)gegevens zou erin kunnen bestaan de uiterst waardevolle bibliografieën van Leonhard Schifflers (1969) en Werner Mießen (1986 en 2003) met behulp van moderne bibliografische technieken zowel synchroon als diachroon te vervolledigen en voor een breed publiek toegankelijk te maken. Op die manier zouden wetenschappers en andere geïnteresseerden over een gelijke en degelijke uitvalsbasis voor onderzoek kunnen beschikken.

Parallel met deze bibliografische activiteit zou nieuw synchroon en diachroon onderzoek gestimuleerd moeten worden. Het onderzoek van Vandermeeren in *Altbelgien-Nord* en dat van Darquennes in *Altbelgien-Süd* hebben aangetoond dat het niet volstaat om bestaande gegevens op basis van oppervlakkige observaties te vervolledigen indien men een dieper inzicht wil verwerven in de huidige constellatie van de Duitstalige gebieden. Er is nood aan verder macro- zowel als micro-georiënteerd fundamenteel synchroon empirisch onderzoek in de voornoemde gebieden en voornamelijk ook in *Altbelgien-Mitte* en *Neubelgien-Malmedy*, want door het gebrek aan duidelijke actuele taalgebruiksgegevens dreigt het wel en wee van de Duitstalige bevolking in de wetenschappelijke literatuur over die gebieden stilaan onderhevig te worden aan een zekere mythevorming.

Men hoeft zich in het synchroon onderzoek uiteraard niet tot taalgebruiksgegevens te beperken. Er bestaat ook nood aan meer actuele informatie over convergerende en divergerende tendensen in de lokale variëteiten van het Duits alsook over de perceptie van de pluricentrische karakteristieken van het regionale Standaardduits in de Duitstalige Gemeenschap. Over die perceptie is bitter weinig geweten, ofschoon dit precies in het licht van het onlangs verschenen *Variantenwörterbuch des Deutschen* (Ammon et al. 2005) met minieme aandacht voor het 'Belgisch Duits' een boeiend thema is.

Ook voor het diachroon onderzoek zijn er nog tal van (ver)nieuwe(nde) aanzetten mogelijk. Zo zou men er kunnen aan denken de historische studie van Jean-Marie Triffaux (2002) over het taalactivisme in de streek rond Aarlen uit te breiden naar de andere gebieden. Net als Triffaux zou men daarbij historische documenten en publicaties

kunnen opzoeken of herlezen en herwaarderen. Die documenten en publicaties bevatten immers een schat aan informatie die in de literatuur zoals die nu voorligt nauwelijks op een synthetiserende manier uitgewerkt is. Voornamelijk de vanuit ideologische overwegingen lang gemeden literatuur rond het *Auslanddeutschtum* bevat – wanneer men het door de tijdsgeest gekleurde discours doorprikt – verrassend frisse inzichten over de historische situatie van het Duits in België. De kwaliteit van die literatuur werd overigens geprezen door Joshua Fishman, die in zijn gerenommeerd artikel “Language Maintenance and Language Shift as a Field of Inquiry: Revisited” (1968) in een voetnoot opmerkt dat zijn inzichten rond taalverschuiving en taalbehoud zijn gebaseerd op de bevindingen van de literatuur met betrekking tot het *Auslanddeutschtum*.

Voorts zou men zich vanuit diachroon standpunt kunnen richten op administratief taalgebruik op basis van bestaande archieven in de gemeenten. Onder meer Rindler-Schjerve (2003) en Vandenbussche (2004) hebben aangetoond dat historisch socio- en contactlinguïstisch werk verrassende inzichten kan opleveren omtrent het taalgebruik in vroegere tijden en het nodig blijkt om de heersende, vaak starre opvattingen daaromtrent bij te schaven. Met betrekking tot de Duitstalige gebieden zou men dergelijk onderzoek kunnen toespitsen op historisch woelige periodes waarin het taalregime aan verandering onderworpen was (zoals het ontstaan van de Belgische staat en de beide Wereldoorlogen).

Indien in de komende jaren op deze desiderata ingegaan wordt, dan zou het zinvol zijn dit binnen een interactieve onderzoeksgemeenschap door te voeren die de bereidheid vertoont om de eigen onderzoeksgegevens samen te brengen en te koppelen. Dan is de kans op vooruitgang in het onderzoek naar de Duitstalige gebieden in België het grootst.

BIBLIOGRAFIE

- AMMON, Ulrich et al. (eds.) (2005): *Variantenwörterbuch des Deutschen*. Walter de Gruyter, Berlin.
- BERGE, Frank & GRASSE, Alexander (2003): *Belgien – Zerfall oder föderales Zukunftsfmodell. Der flämisch-wallonische Konflikt und die Deutschsprachige Gemeinschaft*. Leske, Opladen.
- BERGMANS, Bernhard (1986): *Die rechtliche Stellung der deutschen Sprache in Belgien*. Cabay, Louvain-la-Neuve.
- BERTL, Johannes (2004): *Die öffentliche Stellung der deutschen Sprache in Belgien*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Universiteit Wenen.
- CAJOT, José (1989): *Neue Sprachschranken im Land ohne Grenzen?* Böhlau, Köln.

- DARQUENNES, Jeroen (2005): Sprachrevitalisierung aus kontaktinguistischer Sicht. Theorie und Praxis am Beispiel Altbelgien-Süd (Plurilingua XXIX). Asgard, St. Augustin.
- DARQUENNES, Jeroen & Nelde, Peter (ter perse): "German as a lingua franca". In: *Annual Review of Applied Linguistics*, 26.
- DRAYE, Henri (1942): *De studie van de Vlaamsch-Waalsche taalgrenslin in België gedurende de hedendaagsche periode*. Instituut voor Vlaamische Toponymie, Leuven.
- HLADKY, Andrea (1999): *Die Besonderheiten der deutschen Schriftsprache in den belgischen Ostkantonen*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Universiteit Wenen.
- HINDERDAEL, Michaël & Roelandts, Hans (1993): "Zu einer belgischen-deutschen Terminologie für die Bezeichnung nationaler Organisationen und Instanzen in Belgien". In: *Germanistische Mitteilungen* 37, 49-62.
- JENNIGES, Hubert et al. (eds.) (1988): *Deutsch als Umgang- und Muttersprache in Belgien*. EBLUL, Brüssel.
- KERN, Rudolf (ed.) (1989): *Deutsch als Umgang- und Muttersprache in der Europäischen Gemeinschaft*. Peeters, Löwen.
- (1997): "Französisch-Deutsch". In: Goebel, Hans, Nelde, Peter et al. (eds.): *Kontaktlinguistik, Bd II*. De Gruyter, Berlin/New York, 1130-1136.
- (1999): *Beiträge zur Stellung der deutschen Sprache in Belgien*. Nauwelaerts, Bruxelles.
- LEJEUNE, Carlo (2003): "'Des Deutschtums fernster Westen'. Eupen-Malmedy, die deutschen Dialekt redenden Gemeinden um Arlon und Montzen und die 'Westforschung'". In: Dietz, Burkhard et al. (eds.): *Griff nach dem Westen*. Waxmann, Münster/New York, 493-538.
- MAGENAU, Doris (1964): *Die Besonderheiten der deutschen Schriftsprache in Luxemburg und in den deutschsprachigen Teilen Belgiens*. Duden, Mannheim.
- MATTHIAK, Robert (1993): "Die rechtliche Stellung der Minderheiten in Belgien". In: Frohwein, Jochen Abr. et al. (eds.): *Das Minderheitenrecht europäischer Staaten. Teil 1*. Springer, Berlin, 1-61.
- MIEßEN, Werner (1986): *Bibliographie zu Geschichte, Sprache und Literatur der Deutschsprachigen Gemeinschaft Belgiens. 1945-1983*. Belgische Bibliographiekommission, Brüssel.
- (2003): *Die Deutschsprachige Gemeinschaft Belgiens. Bibliographie 1945-2002. 2 Bde.* Generalstaatsarchiv, Brüssel.
- NELDE, Peter Hans (1974): "Normabweichungen im Zeitungsdeutsch Ostbelgiens". In: *Deutsche Sprache* 3, 233-251.
- (1979a): *Volkssprache und Kultursprache*. Steiner, Wiesbaden.
- (Ed.) (1979b): *Deutsch als Muttersprache in Belgien*. Steiner, Wiesbaden.
- (1982): "Sprachökologische Überlegungen am Beispiel Altbelgiens". In: *Germanistische Mitteilungen* 15, 81-92.
- (1987): *Wortatlas der deutschen Umgangssprachen in Belgien*. Francke, Bern/Stuttgart.
- (2001): "Sprache im Spannungsfeld zwischen nationalem Selbstverständ-

- nis und wirtschaftlicher Integration". In: Panagl, Oswald, Goebel, Hans, Brix, Emil (eds.): *Der Mensch und seine Sprache(n)*. Böhlau, Wien, 191-210.
- NELDE, Peter & WEBER, Peter J. (2002): "The Non-Linearity of Language Maintenance and Language Shift" In: Wei, Li et al. (eds.): *Opportunities and Challenges of Bilingualism*. Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 105-124.
- PEETERS, Manfred (1997): "Kontaktlinguistische Aspekte der Rechtssprache in der Deutschsprachigen Gemeinschaft Belgiens". In: Moelleken, Wolfgang W. & Weber, Peter J. (eds.): *Neue Forschungsarbeiten zur Kontaktlinguistik*. Dümmler, Bonn, 406-417.
- QUIX, Marie-Paule (1981): "Altbelgien-Nord". In: Ureland, P. Sture (ed.): *Kulturelle und sprachliche Minderheiten in Europa*. Niemeyer, Tübingen, 225-235.
- RIEHL, Claudia Maria (2001): *Schreiben, Text und Mehrsprachigkeit. Zur Textproduktion in mehrsprachigen Gesellschaften am Beispiel der deutschsprachigen Minderheiten in Südtirol und Ostbelgien*. Stauffenburg, Tübingen.
- ROSENSTRÄTER, Heinrich (1985): *Deutschsprachige Belgier. Geschichte und Gegenwart der deutschen Sprachgruppe in Belgien*. 3 Bde. Aachen.
- SCHIFFLERS, Leonhard (1969): *Die deutsche Sprache in Belgien von 1830 bis 1940. (Versuch einer analytischen Bibliographie)*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Leuven.
- STANGHERLIN, Georg & JACQUEMAIN, Marc (2005): "Eine kurze soziologische Betrachtung der deutschsprachigen Belgier". In: Stangherlin, Katrin (ed.), 49-63.
- STANGHERLIN, Katrin (2005): *Die Deutschsprachige Gemeinschaft/La communauté germanophone*. Die Keure, Brugge.
- TREUDE, Michael (1996): *Zweitsprachigkeit in Belgien. Forschungsbericht, historische und juristische Perspektiven*. Lehmann, Veitshöchheim bei Würzburg.
- TRIFFAUX, Jean-Marie (2002): *Combats pour la langue dans le pays d'Arlon. Une minorité oubliée?* Editions La Vie Arlonaise, Arlon.
- VANDERMEEREN, Sonja (1993): *Spracheinstellungen links und rechts der Sprachgrenze (Plurilingua XIV)*. Dümmler, Bonn.
- VERDOODT, Albert (1968): *Zweitsprachige Nachbarn: Die deutschen Hochsprach- und Mundartgruppen in Ost-Belgien, dem Elsass, Ost-Lothringen und Luxemburg*. Braumüller, Wien/Stuttgart.
- WILKEN, Marianne (2005): *Verschiedene Wege zur Zweitsprachigkeit. Empirische Untersuchung zur Zweitsprachigkeit am Beispiel von Kindern in der Deutschsprachigen Gemeinschaft (DG) in Ostbelgien*. Dissertation. [darwin.bth.rwthachen.de/opus/volltexte/2005/1236/pdf/Wilken_Mariane.Pdf]